Anja Pohončowa

Procowanja wo pśibliżenje gorno- a dolnoserbskego pšawopisa po lěše 1945

0. Pśedspomnjeśa

Myslicka pśibliżenja gorno- a dolnoserbskego pšawopisa njejo akle po lěše 1945 nastała, ale južo w 19. stolěšu. M. Hórnik jo w swojom nastawku „Wutworjenje našeje spisowneje rěče a jeje zbliżenje z delnjoserbskej“ (1880) zespominał swoje – južo w jěsnjej wozjawjonych nastawkach (glej Hórnik 1862, 1868, 1869) naspomnjone – pśedstajenja wo jadnotnej serbskej ortografiji. B. Šwjela a A. Muka stej w swojich pšawopisnych pšawidłach za dolnoserbšćinu wuzwignułej ważnosć, až matej se nimski (to groni šwabachski) a analogiski pšawopis w dolnoserbšćinje makaś. Wobjadnosć z gornoserbskeju ortografiju pak jo sekundarny moment (glej Šwela 1903, 23 sl.). Nowe politiske a towarišnostne poměry po lěše 1945 su wubuźili pśi žělu serbskeje inteligence naźeju na dokończne pśewinjenje administratiwnego žělenja serbskorěcnego teritoriuma a z tym na zawjeźenje j a d n e j e serbskeje pisneje rěcy ako nadregionalnego standarda abo nejmjenjej na pśibliżenje serbskeju pisneju rěcowu. Zakład za to jo dejała jadnotna ortografija byś.

W swojom wopisowanju tencasnych procowanjow wo pśibliżenje gorno- a dolnoserbskego pšawopisa cu wšak teke na gornoserbšćinu źiwaś, w srjejźišću mojich wuwjeźenjow pak stoj pśedstajenje naraźenjow a jich konsekwencow nastupajucy dolnoserbšćinu.

1. Powojnske aktiwity k pśibliżenjeju gorno- a dolnoserbšćiny a jich zawinowanosći

Narodne wozroźenje w 19. stolěšu jo propagěrowało myslicku słowjańskeje mjazsobnosći a jo kśěło rozdrobjenje słowjańskich ludow pśewinuś. W toś tom zwisku jo se gornoserbska inteligenca procowała „[...] um ein neues Verhältnis und um engere Verbindung zu den Niedersorben. Sie ist es auch, die den nationalen Gedanken nach der Niederlausitz trägt und engere Verbindung mit den dortigen Patrioten aufnimmt.“[1] (Schuster-Šewc 1959, 590 sl.) Wosebnje Michał Hórnik jo pśenjasł zakładnu mysl słowjańskeje mjazsobnosći na poměry we Łužycy, pśeto jo měł jadnotne wuwijanje kultury za ważny fundament narodneje eksistence Serbow. Hórnik njejo se jano procował wo zjadnośenje ewangelskeje a katolskeje pisneje warianty k jadnotnej gornoserbskej pisnej rěcy, ale za rowno tak ważne jo měł pśibliżenje k dolnoserbšćinje: „Nas wšěch wobźiwja idea zbliżenja a zjenoćowanja nic jenož mjez Hornimi Serbami wobeju wuznaćow, ale też zbliżenja z Delnimi.“ (Hórnik 1883, 134)[2] Mjazsobne pśibliżenje by po jogo

---

[1] Pśewzejom wšykne citaty w originalnej formje. Tam, žož jadna se wo wocywidne wopacnosći resp. zamolenja, eksplicitnje na to pokažom.

[2] Južo J. X. Ticin a A. Frencel stej propagěrowałej trěbnosć nałožowanja jadnotneje serbskeje pisneje rěcy za cały serbskorěcny teritorium. Mjaztym až Ticin jo wubrał Kulowski dialekt ako bazu nadregionalneje pisneje rěcy, jo Frencel naraźił wužywanje gornoserbšćiny w dolnoserbskich cerkwjach (glej H. Faska 1998, 173).

měnjenju narodne wědobnje kradu wumocniło. Zawježenje jano jadneje, za cały serbskorěcny teritorium płaśeceje serbskeje pisneje rěcy jo měł jużo za njerealizujobne glědajucy na historiske wuwiśe.[3] Psibliženje serbskeju pisneju rěcowu jo se dejało pśedewšym na ortografiskej rowninje zrealizěrowaś. Po lěśe 1945 su se wosebnje gornoserbske procowarje teje ideje domyslili a su wopytali ju zwopšawdniś: „Njeje to, štož Hórnik měješe tehdy za naprosto njemóžne, dźensa so nimale wšo dopjelniło? Su-li pak dopjelnjene wuměnjenja, potom budźe też nuzne dopjelnić jeho žadanje za jednotnej spisownej rěču." (Jenč 1948)

Narazyło njejo se jano mjazsobne psibliženje gorno- a dolnoserbskeje ortografije, ale teke zawježenje gornoserbskeje pisneje rěcy w Dolnej Łužycy: „Br. Šajba narisa prašenje, hač mamy w přichodźe dwěj pisomnej rěči w Serbach wobchować. Br. Nedo zastupowaše měnjenje hornjoserbšćinu w Delnjej Łužicy jako pisomnu rěč zawjesć. Za to pak mamy časćišo delnjo-serbske nastawki do Noweje Doby přinjesć." (protokol zwězkowego psedsedarstwa Domowiny dnja 10. 5. 1949, w: SKA, D II, 1.6.C, ł. 39); psir. k tomu teke wugrono Wylema Arndta w swojich awtobiografiskich dopomnjeńkach: „Nach einer Sitzung in Bautzen sagte mir P. Nedo: Wir werden eure Sprache der unseren angleichen! Auf meine erstaunte Frage ob wir, die N/L Sorben dann Oberl. sorbisch lernen sollten, sagte er – Ja. Ich lehnte ab mit dem Hinweis, vielleicht in zehn Jahren." (SMC, SL–874 G/2)[4]

W kontekśe celeje diskusije mamy źiwaś na psemyslowanje, lěc jo dolnoserbšćina samostatna rěc abo jano dialekt: „Mamy delnjoserbšćinu w přichodźe wobhladować jako samostatnu rěč abo jako narěč?" (protokol posejźenja rěcywědneje komisije[5] dnja 18. 7. 1950, w: SKA, ISL X, 5.D, ł. 3). Członki komisije za rědowanje serbskego pšawopisa su na swojom posejźenju dnja 19. septembra 1950 samostatnosć a z tym teke rownopšawnosć dolnoserbšćiny psipoznali. Dalej su se na to dojadnali, aż njegóźitej se serbskej pisnej rěcy zjadnośiś. Wostało jo pak pominanje, aż ma se dolnoserbšćina psi tworjenju nowych słowow po gornoserbšćinje orientěrowaś: „Delnjoserbšćina je samostatna rěč a ma jako tajka samsne prawa kaž hornjoserbšćina. Njemóžemy ju wobhladać jako narěč. Zjednoćić so wobě rěči njehodźitej. Hdyž pak ma delnjoserbšćina nowe słowa tworić, da ma so to činić na zakładźe hornjoserbskeho słownika." (protokol posejźenja rěcywědneje komisije dnja 19. 9. 1950, w: SKA, ISL X, 5.D, ł. 9)[6]

---

[3] Psir. „Sjednocení obou nářečí jest na ten čas nemožné, poněvadž není žádného společného politického nebo společenského středu" (*Naučný slovník 1870*, Bd. VIII, S. 920, cit. po Faßke 1984, 58)

[4] Myslicka wo zawježenju gornoserbšćiny w Dolnej Łužycy njejo žednje měła někake seriozne rěcnopraktiske konsekwence. Na posejźenju zwězkowego psedsedarstwa Domowiny dnja 14. 6. 1949 jo se wšak narazyło, daś do dolnołužyskich šulow gornoserbske fible (glej SKA, D II, 1.6.C, ł. 51), myslim se pak, aż zwisujo to w prědnem rěźe z felujucymi wucbnymi materialami w dolnoserbskej rěcy.

[5] Wot lěta 1949 sem jo se Maćica Serbska Domowinje podrědowała ako „Wědomnostne wotźělenje", kotarež jo wobstojało z tśich podrědow. Jaden z nich jo był rěcywědny podrěd, kotaryž se we wšakich protokolach pomjenujo teke „rěčespytny wotrjad" abo „rěčespytna komisija." (glej SKA, MS I, 13.B)

[6] Glědajucy na leksikaliske problemy jo se B. Šwjela w lisće na Domowinu krotko wugronił: „tajke, zo słowo je jenajke we hornjo- a delnjoserbskej naryči a po možnosći mało diakritiskich znamjenjow ma." („Bliženje hornjo- a delnjołužiskeho prawopisa" dnja 21.2. 1947, w: SKA, D II 5.1, D I, źěl 4, ł. 202)

Wo psibliženju serbskeju pšawopisowu jo se južo wot lěta 1947 sem diskutěrowało. Jadnotny serbski pšawopis jo dejał jadnotnosć Serbow nanejmjenjej symboliski wuzwignuś (Marti 1998, 104). Až dejała se pśi tom dolnoserbšćina skerjej po gornoserbšćinje měś ako nawopak, jo było za někotare Serby samorozmějuce, což jo R. Jenč kritizěrował: „Žadanu a trěbnu jednotu z Delnjej Łužicu pak wotbywaju někotři prosće tak: My smy sylniši a aktiwniši dyžli Delnjołužičenjo. Naša rěč a naše pismowstwo stej daloko lěpje wuwitej. Tuž njech so woni po nas złoža a přijmu hornjoserbšćinu a to tajku, kajkaž je." (Jenč 1948) B. Šwjela jo był togo měnjenja, až gornoserbšćina njetrjeba se po dolnoserbskem pšawopisu měś, ako dajo se z lista na Domowinu wucytaś: „Tak dołho hač naš narodny přichod njeje zwěsćeny, tak dołho hač přenimcowanje w D.Ł. ze samsnej krutosću so stanje kaž prjedy, z cyła žaneho rozyma a potrjeby nima, zo h.s. swoj prawopis přemenja k woli zemrjełeho d.s."[7] („Bliženje hornjo- a delnjołužiskeho prawopisa" dnja 21. 2. 1947, w: SKA, D II 5.1, D I, źěl 4, ł. 201) Take nastajenje jo drje wotpowědało realiśe, to co groniś, až jo była gornoserbska pisna rěc wěcej konsolidowana ako dolnoserbska pisna rěc a narodno-kulturne žywjenje jo było w Gornej Łužycy lěpjej wuwite ako w Dolnej Łužycy. Někotare Dolnoserby pak, kenž su byli na zachopjeńku pěśźasetych lět na někaki part ze žełom Wědomnostnego wotźělenja Domowiny zwězane, su měli wšake wobmyslenja: „In den Kreisen der Sprachwissenschaftler herrscht die Ansicht vor, dass das Niedersorbische sich langsam an das Obersorbische angleichen müsse. Diese Ansicht wird von uns Niedersorben[8] nicht ganz gebilligt. Wir sind sehr für eine Angleichung der beiden sorbischen Dialekte, jedoch lassen wir uns von der rechten Meinung leiten, dass die Angleichung durch Liquidierung der schlechteren Form unter Annahme der besseren Elemente geschehen müsse. Wo uns nachgewiesen werden kann, dass unsere lautlichen Elemente schlecht sind und noch mehr von den klassischen slawischen Sprachen und dem Altslawischen abweichen, sind wir gern bereit Konzession zu leisten. Andererseits verlangen wir auch von den Obersorben Konzession, indem sie ihre schlechten Formen aufgeben zugunsten unserer guten." (SKA, MZb, XI, 7.A, ł. 13)[9]

---

[7] Rownocasnje pak jo Šwjela wuzwignuł, až dejali Gornoserby dolnoserbšćinu nawuknuś: „Za wjele nuznišo mam, zo hornjołužiscy wjednicy a ryčnicy tak dospołnje delnjołužisku naryč nawuknjeja, zo moža we njej zjawne zhromadźizny wotměwaś." („Bliženje hornjo- a delnjoserbskeho prawopisa" dnja 21. 2. 1947, w: SKA, D II 5.1, D I, źěl 4, ł. 201) Toś tu pšosbu jo B. Šwjela wospjetował w lisće na Budyšyńsku Domowinu dnja 26. 7. 1947: „Moje nazhonjenja w D.Ł. sym Wam zdźělił. Zrudnje k płaču. Hdy byśće z najmjenša docpěli, zo Domowina so připoznawa. Bjez dwěla su tam mocy, kotrež nam pola Rusow škodźa. A dźěłajśe wšudźom na młodźinje a dźěćoch, zo bychmy něšto dobyli. Přichod je přewšo dwělomny. Nawuknijśe tak serbsku naryč, zo možeśe tam zjawnje ryčeś a podnurśe so do duše serbskeho luda." (SKA, D II 5.1, D I, źěl 4, ł. 207)

[8] Podpisał jo to sobuźělenje Hans Kulling (24. 10. 1951). Njedajo se pak zwěsćiś, kotare dalšne wosoby su byli na zestajenju lista wobźělone.

[9] Zajmne jo, až jo z gorjejcnego citata wusłyšaś zasadne pśeznanjenje wo pšawosći a wopšawnjenju mjazsobnego pšawopisnego psibliženja.

2. Narażone změny na polu ortografije

2.1. Gornoserbšćina

W gornoserbšćinje jo po lěše 1945 zasadnje šło wo „wotstronjenje z dweju wšelakeju tradicijow pochadźacych njejednotnosćow ortografije". (Faska 1998, 207) Wjelike problemy su mimo togo wobstojali w pisanju a fonetiskem a morfologiskem adaptěrowanju cuzych słowow. W lětoma 1947 a 1948 su wo rědowanju gornoserbskeje ortografije a w tom zwisku teke wo jeje psibliženju k drugim słowjańskim rěcam a dolnoserbšćinje psemyslowali. W lěše 1948 jo R. Jenč w *Nowej dobje* wozjawił swoje jużo kradu konkretne psedstajenja wo ortografiskej reformje w gornoserbšćinje, kotaraž jo dejała rownocasnje toś tym życenjam wotpowědaś, pod titelom „Chcemy-li jednotnu serbšćinu?"[10] Z narażenjami, służecymi psibliženju k drugim słowjańskim rěcam, nagranicnym dialektam abo dolnoserbšćinje[11] su se tejerownosći cłonki rěcywědneje komisije zaběrali (glej SKA, D II, 2.7.A, ł. 82 sl.). Narażenja za wotpowědne zwopšawdnjenje su byli wšakorake:[12]

a) Wuměnjenje grafema *kh* na zachopjeńku bazisowego morfema pśez *ch* (wugranjanje ako aspirěrowany kluzil se wobchowajo)[13], na pś. *khlěb* → *chlěb*, *khować* → *chować*, *khodźić* → *chodźić*.[14]
b) Wuměnjenje grafema *ł* pśez *l*, pśir. *włós, człowjek, hłós, hłowa* → *wlós, člowjek, glós, glowa*.[15]
c) Wuměnjenje grafema *h* < **g* pśez *g* (*hród, noha* → *gród, noga*); tam, žoż w drugich słowjańskich rěcach *h* njestoj, ma se *j* pisaś: *hižo* → *jižo*, *hišće* → *jišće*, *hinak* → *jinak*, *hewak* → *jewak*, *hić* → *jić*. Z wuměnjenim *h* pśez *g* by se wobjadnosć z pśe-

---

[10] R. Jenčoju njejo šło jano wo ortografiske, ale teke wo leksikaliske problemy. Tak jo mjazy drugim za to pleděrował, aby se wšake „njerědne" dialektizmy Budyšyńskego dialekta, zadomjone w pisnej gornoserbšćinje, wuměnili pśez „starše" a „lěpše" formy z nagranicnych a dolnoserbskich dialektow, žoż su se wětšy part spocetne słowjańske formy wobchowali: „Přetož chcemy-li, zo so Delnjołužičenjo hižo po nami złoža, to njemóžemy sej też žadać, zo woni so pušćeju swojich lěpšich formow tam, hdźež mamy my za to špatniše, skepsane." (Jenč 1948)

[11] Mjaztym až R. Jenč hyšći změstymi wuzwignjo wobjadnosć z dolnoserbšćinu, pśewagujo w rozmyslowanjach rěcywědneje komisije procowanje wo wobjadnosć z nagranicnymi dialektami a drugimi słowjańskimi rěcami, wosebnje z ruśćinu a češćinu.

[12] How nalicone narażenja njewotpowěduju cełkownej koncepciji, ale su ze wšakich lisćinow wubrane (glej mj. dr. Jenč 1948; SKA, D II, 2.7.A, ł. 82 sl.). – W cełem wotbłyšćujo se kradu diferentny wobraz měnjenjow luźi, kotarež su dejali swoje předstajenja wo pšawopisnych pśeměnjenjach wugroniś. K prědnemu su byli luźe, kenž su preferěrowali orientaciju po etymologiji, dokulaž by z tym rownocasnje relatiwnu wobjadnosć z ruskeju abo češkeju ortografiju dojśpili. Druge zasej su se kśěli głownje po wugranjanju měś a nic na wobjadnosć z drugimi słowjańskimi rěcam źiwaś a tśeśi žěl jo zasadnje wotpokazał pšawopisne pśeměnjenja.

[13] W dolnoserbšćinje jo se na zachopjeńku bazisowego morfema wobchował welarny spirans.

[14] Toś to pśeměnjenje jo drje mjenjej rezultat procowanja wo psibliženje k dolnoserbšćinje, ale skerjej wo wobjadnosć z drugimi słowjańskimi rěcami (tak teke Faska 1998, 174).

[15] Psikłada *glós, glowa* stojtej w zwisku z narażenim pod c) (glej „Serbski prawopis", w: SKA, D II, 2.7.A, ł. 83 sl.).

chodnymi dialektami dojśpiła:[16] „Štož nastupa wuprajenje *g* město *h*, *l* město *ł*, tu dyrbimy pomyslić, zo so wot Saksow, Bayerakow, Frisow cyle hinajše wěcy žadaja, hdyž dyrbja woni němsku pisomnu rěč wužiwać město swojeho domjaceho dialekta. A wočakujemy-li wot Wojerowskich a Mužakowskich, zo woni rozumja naše *hora* město swojeho *gora*, potom myslu, zo móžemy samsnu inteligencu tež wot našich Budyšinskich Serbow wočakować, zo woni rozumja *gora* město *hora*." (teke tam, ł. 85)

d) Wuměnjenje *-j-* < **-ý-* pšez starše *-w-* w slědujucych słowach: *prajić, stajić, stajeć* → *prawić, stawić, stawjeć*.

e) Wobznamjenjenje měkich konsonantow po psikłaże dolnoserbšćiny pšez smužkowanje a nic pšez jotěrowanje (na pš. *ḿ, ń* město *mj, nj*).

f) Wuměnjenje grafemowu *ć* a *dź* pšez *ť*[17] resp. *dž*[18], na pš. *w haće* → *w haťe, dźeržeć* → *džeržeć*.

g) Wuměnjenje prefiksa *wu-* < **vy-* pšez *wy-*, na pš. *wulizać* → *wylizać*; prefiks *wu-* < **u-* se wobchowajo, na pš. *wumrěć*.

h) Wuměnjenje zdonk tworjecego morfema *-ny-* werbow 2. konjugaciskeje klase e-konjugacije pšez *-nu-* po starej tradiciji a we wobjadnosći z nagranicnymi a dolnoserbskimi dialektami: *ćahnyć* → *ćahnuć, minyć* → *minuć* atd.

i) Wuměnjenje končowki *-y* < **-ě/-ę* pšez *-e* po *c, z* < **k, *g* (*w Prazy* → *w Praze, w rucy* → *w ruce*) a wobchowanje končowki *-y* po etymologiskem *c, s, z* (*wo tej wosy*).[19]

j) Kompozita, tworjone wot werba *hić*, njepišu se z *-ń-*, ale z *-j-*: *póńdu* → *pójdu, dóńdu* → *dójdu* atd.

k) Preferěrowanje dlejšeje formy: *pomhać* → *pomahać, rukajca* → *rukawica, połojca* → *połowica, zawk* → *zahłowk, požčić* → *požičić* a dr.[20]

l) Prefiks *w-* < **vъ-* z wuznamom 'hinein', za kotaryž wužywa se w gornoserbšćinje prefiks *za-*, ma se wotžywiś a to we formje *we-*. Z tym jo se dejała ambiguita prefiksa *za-* reducěrowaś, pśir. *westupić* 'eintreten' – *zastupić* 'vertreten'; *weńć* 'hineingehen' – *zańć*[21] 'vergehen' a dr.

Južo mały wuběrk narażonych pśeměnjenjow pokazujo, až jo noworědowanje gornoserbskego pšawopisa pod glědanim pśibliženja k drugim słowjańskim rěcam abo dolno-

---

[16] Pšez toś to pśeměnjenje by se rownocasnje wobjadnosć z dolnoserbskimi dialektami dojśpiła.

[17] Awtor argumentěrujo z tym, až „[m]nozy njewěźa, kak maju zmjechćene *t* pisać, *c* z hóčku abo *c* ze smužku. Byrnjež so jim to prajiło, so to zasy zabywa. Lóže by to za nich było, hdy by zmjechćene *t* w pismje tež pismik *t* pokazało. […] Tež tu přibližimy wobraz našeho pisma druhim słowjanskim rěčam, Česćinje a Rusćinje." (teke tam)

[18] Mjaztym až se pśi drugich narażenjach argumentěrujo z etymologiju, ma w toś tom paźe p r a k s a wětšu wagu, dokulaž zažarijo se pšez wužywanje *ž* město *ź* w ligaturje *dź* pśidatny pismik (teke tam).

[19] Toś za změna jo se pśesajźiła, lěcrownož njedajo se žedna motiwacija za to spoznaś; změna njewotpowědujo daniž formje w dolnoserbšćinje daniž formje w susednych słowjańskich rěcach (glej Faska 1998, 174).

[20] Pšez jěsne zukowe wuwiśa su nastali reducěrowane formy. Tak jo na psikład wupadnjenje *a* w gs. *pomhać* < *pomahać*, *i* w gs. *požčić* resp. kontrakcija w psikłaże **zaglowk* > *zawk* pšez akcent zawinowane.

[21] Po narażenju pod j) by dejało to samo byś *wejć* resp. *zajć*.

serbšćinje dosć komplikowane, až njejźo jano wo pšawopisne změny, ale teke wo rěcnohistoriske a do gramatiki a leksiki segajuce.

Jaden z tych nejwěcej ekstremnych pśigłosowarjow ortografiskeje reformy gornoserbšćiny jo był J. Meškank. Jogo narażenja njejsu byli wusměrjone na pśibliženje k drugim słowjańskim rěcam abo dolnoserbšćinje. Won jo pominał: „Piš po możnosći kaž rěčiš." (list na Domowinu dnja 25. 1. 1948, w: SKA, D II, 2.7.A, ł. 133) Po jogo měnjenju dejali na pisanje nimych zukow *h, ch, j, ł, w* scełego rezigněrowaś (na pś. *hród* → *ród, jstwa* → *stwa, jdu* → *du, wjele* → *wele*) a *kh* pśez *k* wuměniś. Zbytne by byli dwojne konsonanty w pśikładach ako *wyšši* → *wyši, dróžši* → *dróši* atd. Pśeśiwo pisanjeju nimych zukow jo se teke Michał Nawka wugronił: „Das Sprechen und Singen belebt und erhebt, die Schrift auch, vor allem aber konserviert und dokumentiert sie. Muss sie aber deswegen tote und stumme Buchstaben mitschleppen? Die belasten bloß den Schreiber, nicht den Leser." („Reform der obersorbischen Orthographie?", njeśišćany manuskript M. Nawki z lěta 1966, w: ZM XXX, 3.D, b. 9)

Wětšyna Gornoserbow jo wobšyrnu a wosebnje radikalnu ortografisku reformu wotpokazała. Měrćin Nowak-Njechorński jo se zasadnje wugronił za zjadnorjenje gornoserbskego pšawopisa. Won jo se pak wuraznje woborał „přećiwo namócnemu přibliženju druhim słowjanskim rěčam, hdyž je to zwjazane z wumocowanjom dźensnišeje spisowneje serbšćiny." (list M. Nowaka-Njechorńskego na Domowinu dnja 20. 1. 1948, w: SKA, D II, 2.7.A, ł. 120) O. Wićaz jo tejerownosći ortografisku reformu wotpokazał: „Sym zasadnje přećiwo tomu, zo so naš prawopis přeměni. Naš prawopis je wupłod najdokładnišeho rozmyslenja našich najwustojnišich rěčespytnikow: Smolerja, Buka, Pfula, Libša, Muki, Hórnika – Chcemy my mudriši być hač woni? Dyrbimy telko pietety měć, zo jich dźěło česćujemy. [...] Sym přeswědčenja, zo mamy dosć druheho dźěła. Wojujemy [...] wo swoje žiwjenje!! Kajka by to była blamaža, hdyž we tutej rozsudnej hodźinje sebi zajědźemy do włosow dla prawopisa!! – Moji lubi dobri bratřa! – Prošu Was wo to, zo byšće so wšitkich nowosćow wzdali." (list na Domowinu dnja 17. 12. 1947, w: teke tam, ł. 122 sl.)

Jo se wopokazało, až jo radikalna pšawopisna reforma njerealistiska, až su narażenja starcyli na wotšu kritiku a wotpokazanje. Nichten pak njejo cwiblował na trěbnosći wotporanja wšakich njedostatkow, dokulaž jo se gornoserbska pisna rěc pśez saksku serbsku kazń z dnja 23. 3. 1948 ako zastojnska rěc pśipoznała a teke do šulow zawjadła. W lěśe 1948 pśi Maćicy Serbskeje założony „Wuběrk za rjadowanje hornjoserbskeho prawopisa" jo wuźěłał pśedłogu za „nowy" gornoserbski pšawopis. Toś ten pšawopis jo Serbske zastojnstwo za ludowe kubłanje dnja 1. decembra 1948 sankcioněrowało. Won jo nabył płaśiwosć wot lěta 1949 sem.[22] Pśesajźiło jo se mjazy drugim wuměnjenje grafema *kh* pśez *ch*, regulěrowałej stej se pisanje a adaptěrowanje cuzych słowow, rědowało jo se pisanje *ó, ě, ń* a trjebanje fleksiskich końcowkow žeńskich substantiwow z twardym konsonantom *h* abo *k* na końcu zdonka typa *kniha* (nom.sg.) – *w knize* (lok.sg.), *ruka* (nom.sg.) – *w ruce* (lok.sg.) (glej mj. dr. Faska 1998, 208).

2.2. Dolnoserbšćina

Podobnje ako w gornoserbšćinje jo se Wědomnostne wotźělenje Domowiny južo w prědnych powojnskich lětach zaběrało z pšawopisnymi změnami w dolnoserbšćinje. Domo-

[22] Wozjawjone jo toś to „Rjadowanje serbskeho prawopisa" w *Serbskej šuli* lěta 1949.

wina jo dla togo korespondĕrowała z B. Šwjelu. K nĕkakemu dojadnanjeju tencas pak nejskerjej njejo dojšło.

Dolnoserbski casnik, wuchadajucy w lětoma 1947 a 1948, jo wužywał zlažka modificĕrowany analogiski pšawopis po pšawidłach Šwjele a Muki (Šwela 1903).[23] Wot lěta 1949 sem jo casnik zasej wuchadał (nĕnto ako *Nowy Casnik*) a to z pšeměnjonym – po gornoserbskem se orientĕrujucem – pšawopisom: „Teke smy dolnoserbski pšawopis tšochu pšeměnili, aby jen zbližyli pšawopisoju gornoserbskeje rĕcy, ale ńejo to wjelike pšeměneńe [sic!]." (*Nowy Casnik* 1949, nr. 1) Jadna se wo slĕdujuce změny:[24]

- Wumĕnjenje *i* pšez *ĕ* w słowach a jich wotwożeńkach *nimy, nimski, spiwaś, gniwaś, źiśi, źiśelina, źinsa* → *nĕmy, nĕmski, spĕwaś, gnĕwaś, źĕśi, źĕśelina, źĕnsa*.[25]
- Wumĕnjenje *h* pšed *o* a *u* pšez *w*: *hutšoba, hoglĕdaś, hobchowaś* → *wutšoba, woglĕdaś, wobchowaś*.[26]
- Dokońcne rezignĕrowanje na wužywanje pismika *ó*, město togo pišo se *o*.[27]

---

[23] Modifikacija jo wobstojała w hynakšem wobznamjenjenju mĕkich konsonantow, a to jadnotnje pšez smužkowanje. Jano pšed wokalami *a, o, u* po welaroma *g* a *k* jo se jotĕrowało (pši tom jadna se wo fonemowej zwĕzance *k+j* resp. *g+j*, na pš. *kjarmuša, kjarl, gjarnc* – glej Faßke 1964, 45).

[24] Wone pšawopisne pšeměnjenja su se postajili wot gornoserbskeje strony sem. Mjazy Dolnoserbami njejsu žednu akceptancu namakali. Pozdźejše sankcionĕrowanje w psibytnosći Dolnoserbowu (glej dołojce) jo se drje jano pod wĕstym šišćom stało, což wuchada z formulowanja protokola dnja 14. 2. 1951 (w pšidanku). (glej teke Marti 1998, 108; Nowak 1996)

[25] M. Hórnik jo w swojom nastawku z lěta 1880 porucył pisanje *spĕwaś* město *spiwaś*. W samskem kontekśe pokazujo na słowo *lip*, kotarež dejało se pisaś *lĕp* (toś to słowo njejo było zapšĕgnjone do reformy). Te druge potrjefjone słowa (glej gorjejce) Hórnik njepomjenijo.

[26] Wumĕnjenje nazukowego *h-* pšez *w-* jo južo M. Hórnik (1880, 164) naraził.

[27] J. B. Tešnaŕ jo srjejź 19. stoléša grafem *ó* jano na pšosbu nĕkotarych Gornoserbow do swojeje ortografije pšewzeł (glej Pohončowa 1999). B. Šwjela a A. Muka stej pšewzełej grafem *ó*, ale z nĕkotarymi modifikacijami jogo wužywanja (Šwela 1903, 33 sl.). Až su se wosebnje Gornoserby za wužywanje grafema *ó* zasajźowali, drje zwisujo z tym, až wobstoj mjazy *ó* w dolno- a gornoserbšćinje zasadny rozdźĕl: W gornoserbšćinje jo *ó* fonem, w dolnoserbšćinje pak kombinatoriska warianta wot *o* (z wuwześim Wětošojskego dialekta, pśir. SRA 13, 115 sl. a Faßke 1964, 17). – Pozdźej jo Šwjela grafem *ó* za zbytny mĕł, pśir.: „Wie hat sich die Schriftsprache zu diesem Laut [*ó* – A. P.] zu stellen? Schon in meinem erwähnten Aufsatz S. 33 [to jo Šwela 1903 – A. P.] habe ich geschrieben, dass diese Schreibung nicht nötig, aber nützlich ist. Jetzt möchte ich den Ton auf die erste Hälfte des Satzes legen. Alles was nicht nötig ist, soll man lassen. Das N/s. *ó* hat eine wesentlich andere Funktion wie das O/s. u. poln. Im O/s. wird durch die Schreibweise *ó–o* mehrfach ein Bedeutungswechsel bezeichnet z.B. *śtó* wer, *śto* was, *hólcy* Burschen, *holcy* Mädchen [...]. Während im N/s. vier verschiedene Aussprachen sich die Wage halten und für den Höhrer [sic!] ist es ohne Bedeutung welche von diesen Aussprachen angewendet wird, er versteht die eine wie die andere, dem Einheimischen wird der Unterschied kaum auffallen. Wenn wir es in der Schrift ganz unberücksichtigt lassen haben wir eine Parallele zu dem *e*, das nach *k* u. *g* eo ipso erweicht gesprochen wird ohne besondere Jotierung. Dem Lernenden genügt vollständig der Satz: *o* wird nach *b p m w k g* als *ó* gesprochen, wenn keiner dieser Laute folgt. Dem Schreiber u. dem Drucker wird viel Mühe erspart, denn wenn einmal ein Lautzeichen angewendet wird, muss es konsequent geschehen." („Über die Aussprache des 'ó' im Niedersorbischen" [1946], w: SKA, ZM XXXV, 13.E, ł. 11)

Członki rěcywědneje komisije su toś te ortografiske změny akle na swojom februarskem posejźenju w lěśe 1951 oficialnje pśipoznali.[28] Powšyknu płaśiwosć su toś te změny nabyli z wudaśim drugego nakłada Šwjeloweje gramatiki (Šwjela 1952).

W lětoma 1951 a 1952 jo se wotnowotki diskusija wo dalšnem mjazsobnem pśibliženju wubuźiła, což drje zwisujo z pominanim za zawjeźenim jano jadneje serbskeje rěcy do šulow[29]. To se podšmarnjo pśez to, až jo rowno B. Dobrucký, tencasny wjednik wotźělenja „Wědomnosć a kultura" Serbskego zastojnstwa, na posejźenju rěcywědneje komisije dnja 26. 7. 1951 hyšći raz wuzwignuł trěbne pśibliženje: „Hornjo- a delnjoserbski prawopis mataj so zbliźić. Zmjechćenje zwukow ma so na jednotne wašnje woznamjenjeć. Komisija, wobstejaca z bratrow Dr. Mětška, M. Nowaka, M. Nawki a P. Wowćerka, ma namjet jednotneho prawopisa dowuradźić." Na to P. Wowćerk „k wujasnjenju praji, zo so tu wo to jedna, też w delnjoserbšćinje zmjechćenje zwukow *b f m n r w* też z jotowanjom woznamjenjec [sic!] a nic ze smužkowanjom." (protokol posejźenja Komisije za zbliženje gorno- a dolnoserbskego pšawopisa dnja 26. 7. 1950, w: SKA, ISL X, 5.D, ł. 5) Wětšyna członkow nowo wutworjoneje komisije jo preferěrowała smužkowanje ako jadnotne markěrowanje měkich konsonantow, dokulaž su krotkosć ako lěpšynu zacuwali. Mimo togo su zwuraznili, až se pśez jadnotne jotěrowanje pśibliženje wobeju pšawopisowu tak abo znak njedojśpijo: „Tute zbliženje je docyła zwonkowna należnosć, z kotrejž so wjele njedócpěje. [...] Ćeže leža we słowach a formach samych". P. Wowćerk jo za jotěrowanje pleděrował z argumentami: „zbliženje, wolóženje čitanja, psychologiski moment" (teke tam). Na to jo M. Nowak-Njechorński narażił, se pla Dolnych Serbow napšašaś. Woni su jadnotne jotěrowanje wotpokazali (glej protokol posejźenja rěcywědneje komisije Wědomostnego wotźělenja Domowiny dnja 19. 9. 1950, w: teke tam, ł. 9). Njejo pak jano šło jano wo jadnotne jotěrowanje. Wo slědujucych narażenjach nastupajuych dolnoserbšćinu su członki rěcywědneje komisije zachopjeńk pěśźasetych lět pśemyslowali a po źělu schwalili:[30]

---

[28] Pśir. protokol posejźenja rěcywědneje komisije wot 14. 2. 1951, w: SKA, ISL X, 5.D, ł. 14 (glej pśidank). Wětšyna członkow su byli Gornoserby. Z gornoserbskeje strony su podpisali P. Wowćerk, P. Wićaz, M. Nawka, R. Jenč, F. Mětšk, M. Nowak a wot dolnoserbskeje strony H. Nowak a F. Latk. Latk jo podpisał z dodankom „aus taktischen Gründen" (glej teke tam). Zajmawe jo w tom zwisku wobtwarźenje H. Nowaka w jadnom nastawku w *Rozhlaźe* (1996), až won a F. Latk njestej nic podpisałej, což z pšawopisnymi pśeměnjenjami zwisujo: „Ja teke njamogu se dopomnjeś, až Latk a ja smej něco ‚podpisałej' we tom nastupanju." (Nowak 1996, 179 – glej teke pśispomnjeśe 34)

[29] Toś to pominanje jo drje wujšło wosebnje wot Nimskego pedagogiskego instituta, kotaryž jo měł wot šulskego lěta 1952/53 naporanje šulskich materialow za serbsku wucbu na starosći (glej Nowotny 1995). Wotmyslenje, wužywaś jano jadnu pisnu rěc, jo za taki mały lud k rozměšu, aby se dwojne kosty pśi wudawanju wucbnicow a dalšnego šulskego materiala zažarili. Podobne procowanja wobstoje teke pla drugich narodnych mjeńšynow (na pś. pla Retoromanow, žož jo se kumštnje wutworiła pisna rěc „Rumantsch Grischun" a to po principje wurownanja – glej mj. dr. Marti 1990, 62 sl.).

[30] Pśikłady su wubrane z protokolow rěcywědneje komisije z lětowu 1951 a 1952 (SKA, ISL X, 5.D, ł. 13–30). Narażone ortografiske pśeměnjenja w dolnoserbšćinje njejsu se jano wobgranicowali na zaměr pśibliženja gorno- a dolnoserbskego pšawopisa, ale su toś ten wobłuk po źělu pśesegowali, ako pśidane gornoserbske ekwiwalenty w spinkach dopokazuju.

a) Měke konsonanty maju se jadnotnje pak pšez smužkowanje pak pšez jotěrowanje wobznamjeniś: *togo koṉa, ẃeliki, ẃasele, p̱as, m̱azy* ⇔ *togo konja, wjeliki, wjasele, pjas, mjazy.*[31]

b) Wěcej konsekwentne etymologiske pisanje ako doněnta: *wšyken, wšaki, pcołka, wcora, stawiś* atd.[32]

c) Wuměnjenje doněntejšnego grafema *ś* z prasłowj. **t* pšed prědnymi wokalami pšez *ć*: *chyšiš* → *chyćiś* (gs. *ćisnyć*), *košeł* → *koćeł* (gs. *kotoł*); *kšěš* → *chćěć* (gs. *chcyć*).

d) Wuměnjenje grafema *ś* z prasłowj. **ŕ* pšez *ř*; pšez to wotpadnjo grafem *ś* a z tym *pś, kś, tś*: *tśapaś* → *třapać* (gs. *klepać, placać*), *bytśiś* → *bytřić* (gs. *rozjasnić so, wujasnić so*); *kśěki* → *křěki* (gs. *kačizna*), *kśěn* → *chřěn* (gs. *chrěn*).[33]

e) Wuměnjenje doněntejšnego grafema *š* w ligaturach *kš, pš, tš* pšez *r*: *pšašaś* → *prašać* (gs. *prašeć*), *pšažyś* → *pražyć* (gs. *pražić*), *pšec* → *prec* (gs. *preč*), *pšosyś* → *prosyć* (gs. *prosyć*); *tšojś se* → *trojić se* (gs. *podać so, stać so*) a teke wuměnjenje *tš* pšez *č*: *tšaraś* → *čarać* (gs. *rjepotać*), *tšumaś* → *čumać* (gs. *comać, cumać*) atd.

f) Wuměnjenje doněntejšnego grafema *ź* pšez *dź*: *sajźiś* → *sadźić* (gs. *sadźić*), *swajźba* → *swadźba* (gs. *kwas*), *źimaś* → *dźimać* (resp. ako w gornoserbšćinje *žimać*), *źož* → *dźož* resp. *gdźož* (gs. *hdźež*), *hynźi* → *hyndźi* (gs. *druhdźe*) atd.

g) Rezigněrowanje na pisanje epentetiskego *j*: *kłojś* → *kłoć* (gs. *kłóć*), *sajźiś* → *sadźić* (gs. *sadźić*).

---

[31] Tradicionelna wašnja wobznamjenjenja měkich konsonantow w dolnoserbšćinje njejo južo žednu rolu grała. B. Šwjela jo se w lěše 1896 w *Časopisu Maćicy Serbskeje* a pozdźej gromaże z A. Muku (Šwela 1903) k tomu wugronił a tradicionelnu wašnju wotpowědnogo markěrowanja z mjeńšymi změnami zašćitował. Po toś tom rědowanju by gorjejce nalicone pśikłady tak wuglědali: *togo koṉa, ẃeliki, wjasele, pjas, mjazy*. A teke po lěše 1945 njejo kśěł Šwjela na dwojotne wobznamjenjenje měkosći rezigněrowaś („Wot tuteho wašnja zmjeknjenja njebych wotstupił, dokelž wono wotpowěduje wurjekowanju a dotalnej ds. literaturje."), lěcrownož po jogo měnjenju rowno w tom najwětšy rozdźěl mjazy gornoserbskim a dolnoserbskim pšawopisom wobstoj. Pśeśiwo jadnotnemu smužkowanju jo był, „... dokelž z tym přewjele pismikow ze čarku nastanje a w d.s. wjele wjacy tajkich słow budźe, hač we hs., wosebje też by tam čarka so dyrbjała husto stajić na *g* a *k*, hdźež rjany pohlad njeskići." (list B. Šwjele na Domowinu „Bliženje hornjo- a delnjoserbskeho prawopisa" dnja 21. 2. 1947, w: SKA, D II 5.1, D I, źěl 4, ł. 200) Ze słowow Šwjele jo wusłyšaś, kaku ważnu rolu tradicija za ortografiju grajo, což pśiwisniki ortografiskeje reformy žednje zabyś njesměju (glej teke Küppers 1984).

[32] W swojich pšawopisnych pšawidłach stej B. Šwjela a A. Muka změstymi akceptěrowałej fonetiske pisanje, na pś. *łžyca* a *žyca, ržyšćo* a *žyšćo* resp. jano fonetiske pisanje *cola* (žinsa *pcoła*), *ned, cora, nutśi, robel* (žinsa *wrobel*) (glej Šwela 1903, 30 sl.). Mjaztym pak jo Šwjela preferěrował etymologiske pisanje, njejo pak sebje wěsty był, do kotareje měry mělo se to pśesajźiś, na pś. njeby pisaś kśěł *wobwaliś* (etymologiski pisane), ale *wobaliś* po wugranjanju (glej list B. Šwjela na K. Jordana dnja 19.1.1947, w: SKA, ZM XLI, 7.G, ł. 8). – R. Marti godnośi preferěrowanje historiskego principa ako wuzwignjenje „jadnakoserbskosći" (Marti 1998, 105).

[33] Šwjela jo pśigłosował wužywanjeju grafema *ř*, za kotaryž stej se w analogiskem pšawopisu wot Muki (1891) sem trjebałej *ś* a *š*: „Sym so temu [žycenjeju Muki – A. P.] podwolił, hačrunjež bych radšo *ř* wobkhował." (list Šwjele na Domowinu dnja 21. 2. 1947, w: SKA, D II 5.1, D I, źěl 4, ł. 200) Z pśikładow Šwjele pak wuchada, až jo jogo pśigłosowanje płaśiło jano za *š* w ligaturach *kš, pš, tš* pšed *a* a *u* → *kř, př, tř*, dokulaž groni se w podzajtšnych dolnoserbskich dialektach *r* město *š* (*prašaś*) (pśir. teke tam).

Ako naspomnjone su członki rěcywědneje komisije někotare pšawopisne pśeměnjenja za dolno- a gornoserbšćinu wobzamknuli, a to na swojom posejźenju dnja 7. 7. 1952. Za dolnoserbšćinu su to byli te pod c), d) a f) pomjenjone změny a zawjeźenje jotěrowanja ako wobznamjenjenje měkich konsonantow. Za gornoserbšćinu su se dojadnali na to, až ma se město *h* < **g* pisaś *g* a město zdonk tworjecego morfema *-ny-* werbow 2. konjugaciskeje klase e-konjugacije pišo se *-nu-* (protokol dnja 7. 7. 1952, w: SKA, ISL X, 5.D, ł. 15; N V, 17.F, b.ł.).[34] Na zakłaźe wobzamknjonych změnow jo A. Mitaš manuskript dolnoserbsko-nimskego słownika[35] pśeglědał a słownu lisćinu z toś tymi a dalšnymi změnami (glej pod e) a g)) spśigotował (SKA, ISL X, 5.D, ł. 17 sl.). Wo tom su dejali członki rěcywědneje komisije na pśiducem zmakanju diskutěrowaś, na kotarež jo P. Nowotny za 15. 10. 1952 do tencasnego Instituta za serbski ludospyt pśepšosył.[36] Dnja 2. 12. 1952 stej se w Chośebuzu P. Nowotny a R. Jenč gromaźe z dolnoserbskimi luźami dla noworědowanja dolnoserbskego pšawopisa zejšłej. Na toś tom posejźenju su se pśibytne na rewiděrowanje w juliju wobzamknjonych pśeměnjenjow dojadnali:[37] „W posedźenju z dnja 7. 7. 1952 namjetowane přeměnjenja [...] spadnu. Zasadnje wostanje dotalny (Swělowy) prawopis [...]." (protokol posejźenja dla noworědowanja a zjadnorjenja dolnoserbskego pšawopisa dnja 2. 12. 1952, w: SKA, ISL X, 5.D, ł. 32)[38] Wobstojali su nadalej w lěśe 1949 w *Nowem Casniku* zawjeźone ortografiske pśeměnjenja (*i* → *ě, ó* → *o, h* → *w*); pśesajźiło jo se wěcej konsekwentne etymologiske pisanje. Mimo togo płaśi wot lěta 1952 sem teke jotěrowanje ako wobznamjenjenje měkich konsonantow.[39]

Wětšy źěl tych naliconych pśikładow z gorno- a dolnoserbšćiny jasnje pokazujo, až se pśibliženje gorno- a dolnoserbskego pšawopisa njemaka z daneju tradiciju gornoresp. dolnoserbskeje pisneje rěcy.[40] P. Völkel jo w swojej disertaciji zamolnu myslicku

---

[34] Glej protokol w pśidanku togo nastawka. Wot dolnoserbskego boka stej podpisałej H. Nowak a R. Lehmann-Lejnik. Teke to stoj w napśiwjenju wobtwarźenja H. Nowaka, až njejo tencas nic podpisał (glej pśispomnjeśe 28). Pśidaś pak dejała, až njedajo se w originalnem protokolu wosobinske podpismo H. Nowaka a R. Lejnika bźeze wšogo wucytaś, což stej wonej snaź z wěstym wotmyslenim gotowałej. Dajo se to drje tak interpretěrowaś, až jo se śišć na njeju wugbał (glej teke Marti 1998) a pśez njecytajobne podpismo stej wopytałej pśeśiwo tomu protestěrowaś. Pśipisanej pak stej – nejskerjej pśez protokolanta R. Jenča – jeju mjeni: „Farar Nowak z Delnjeje Łužicy" a „Richard Lejnik z Choćebuza" (SKA, N V, 17.F, b.ł.).

[35] A. Mitaš jo na zakłaźe Šwjeloweje kartaje pśirucny dolnoserbsko-němski słownik zestajił, kotaryž jo w lěśe 1953 (Šwjela 1953) wujšeł.

[36] Njejo znate, lěc jo se pomjenjone posejźenje scełego wotměło, nanejmjenjej njeeksistěrujo žeden protokol.

[37] Mjaztym až su byli na posejźenju dnja 7. 7. 1952 sedymjo pśibytne (dwa z Dolneje Łužyce – glej pśispomnjeśe 34) su se na decemberskem posejźenju źewjeśo wobźělili (šesćo z Dolneje Łužycy).

[38] Oficialne rewiděrowanje za gornoserbšćinu płaśeceju pśeměnjenjowu dnja 7. 7. 1952 njeeksistěrujo. Zawěśće stej wonej mimo wjelikich diskusijow (glědajucy na njerealizujobnosć pśesajźenja) pod blido padnułej.

[39] F. Mětšk, kenž jo manuskript 2. nakłada Šwjeloweje gramatiki (Šwjela 1952) južo w maju lěta 1951 dokończył, podajo hyšći wobznamjenjenje měkich konsonantow po praksy *Nowego Casnika* (glej pśispomnjeśe 23).

[40] Wusměrjenje na pisnorěcnej tradiciji jo pśi kuždychžkuli ortografiskich pśeměnjenjach notne. Wšak su tam a zas změny trjebne, aby se pśistupnjenje k pisnej rěcy woblažcyło, na drugem boce „[muss] ein völliger Bruch mit der gültigen Schreibweise vermieden [werden]" (Küppers 1984, 33). Na to jo se wosebnje w dolnoserbšćinje pśeliš mało źiwało.

mjazsobnego psibliženja hyšći raz wuzwignuł: „Eine Annäherung beider Sprachen durch Sprachwissenschaftler würde so eine künstliche Mischsprache schaffen. Eine derartige Mischsprache widerspräche jedoch der geschichtlichen Entwicklung und wäre demzufolge zu einem Scheindasein verurteilt. Demnach kann es keine derartige Annäherung geben. Also haben auch die Bestrebungen, die obersorbische und niedersorbische Orthographie anzugleichen, weder eine Grundlage noch einen Sinn. Einmal schafft jede unbegründete Änderung nur Wirrwar [sic!], zum anderen würde man sich nur selbst täuschen, wenn man in der Gleichheit der graphischen Zeichen eine Brücke zwischen beiden Sprachen sähe." (Völkel 1962, 25)

Ako wobšěžkujuce za dolnoserbske cytarje jo se mimo nowych ortografiskich postajenjow teke wotporanje šwabachskego (frakturnego) pisma a rownocasne zawježenje łatyńskego pisma (antiqua) a z tym analogiskego pšawopisa wukopało.[41] Dolnoserbske cytarje su měli mało nazgonjenjow w recipěrowanju togo pisma. Až do žinsajšnego zacuwaju woni diakritiske znamuška, kotarež se wotnětnta za wšykne sycawki wužywaju (ſch → š, ſch → ś, ſ̌ → ž, ſ́ → ź, cſ → č, cſ́ → ć), ako molece. Starše luźe južo „njejsu nawuknuli nowy pšawopis a su se wotwobrośili wot publikacijow we dolnoserbskej standardnej rěcy" (Marti 1998, 104).[42]

3. Konsekwence ortografiskeje reformy na psikłaźe dolnoserbšćiny[43]

Pismo, kotarež ma pši wutworjenju a wuwijanju kuždeježkuli pisneje rěcy wosebny wuznam, jo za artikulaciju rěcy normalnje sekundarny moment. Njedajo pak se prěš, až wobstoj mjazy pismom a wugranjanim wuski mjazsobny zwisk, lěcrownož njejo žednje možno, zukowu stronu rěcy stoprocentiski zwurazniś pšez pismikowe pismo. Wliw pisma na wugranjanje jo wosebnje wjeliki pši nawuknjenju cuzeje rěcy (zwětšego z pomocu pisma). Wotpowědne wobwliwowanje dajo se wšak do wěsteje měry wobejś, jo pak pšecej wotwisne wot posrědnjarja (Völkel 1962, 17). Slědujuce pšeměnjenja daju se žinsa we wugranjanju dolnoserbskeje pisneje zwěsćiś:[44]

---

[41] Za nimšćinu jo se pšez wukaz dnja 1. 9. 1941 změna pisma (fraktura → antiqua) wobzamknuła.

[42] Do 2. swětoweje wojny su luźe jano rědko w šuli nawuknuli serbski cytaś. Z Dešna jo znate, až su to serbske cytanje pla fararja Šwjele w konfirmaciskej wucbje nawuknuli. Źěl Dolnoserbow jo se cytanje serbskich tekstow tencas sam pśiswojł, což jo šwabachske pismo pšez swoju bliskosć woblažcyło. W toś tej relatiwnej bliskośći nimskego a serbskego pšawopisa we frakturje wiźi R. Marti zawinu, až jo se šwabachske pismo w serbšćinje scełego tak dłujko wobchowało (glej Marti 1998, 100). W cełem pak žinsa zwěsćijomy, až wjeliki źěl Dolnoserbow njamožo serbski cytaś daniž šwabachske, daniž łatyńske pismo, což jo se pšez test cytanja w Hochoze wobkšušił (glej Norberg 1996, 105).

[43] Wopišom wustatkowanja na ortoepiju dolnoserbskeje pisneje rěcy. Som se pak wědobna, až daju se podobne zjawy (na pš. spelling pronunciation) teke w gornoserbšćinje zwěsćiś (glej Faska 1998, 140 sl.).

[44] Až do žinsajšnego njepšedłaže pšawidła za wugranjanje dolnoserbskeje pisneje rěcy, pšesegajuce artikulaciju jadnotliwych pismikow. To groni take, kotarež žiwaju tejerownosći na słownu a sadowu fonetiku. Napśešiwo tomu namakajomy wopisowanje, kak maju se jadnotliwe pismiki wugranjaś w gramatikach, słownikach abo wucbnicach, na pš. južo w Hauptmannowej gramatice (1761, 1–7), we Frycowem pšełožku Starego testamenta z lěta 1796, w Mukowej (1891, 20 sl.) a Šwjelowej gramatice (Schwela 1906, 1–4; 1952, 1–4), w nowšych wucbnicach a słownikach.

a) *h* → *w*: Wuměnjenje pismika *h* pšed *o* a *u* pšez *w* jo wjadło k wugranjanjeju *w* w toś tej poziciji, mjaztym aż jo w ludowej rěcy nadychane abo njenadychane wokaliske zasajźenje uzus, pšir.: „Im Kerngebiet des eig. Niedersorbischen ist wortanlautendes *w* vor *u* kaum noch üblich. Der unbehauchte Vokaleinsatz (Typ *uknuś*) wird hier bevorzugt, selten ist der Ersatz durch den behauchten Einsatz (Typ *huknuś*)." (SRA 13, 190)[45]

b) *ó* → *o*: Grafem *ó* markěrujo poziciju, w kotarejž se w dolnoserbskich dialektach *o* ako [ó], [y], [ɛ] abo [ɔ] realizěrujo.[46] Wotpadnjenje togo grafema jo za njemaminorěcnego powědarja abo wuknjecego de facto njezmóžniło, *ó* w konkretnej poziciji korektnje realizěrowaś, gaž njeposrědny kontakt k maminorěcnym powědarjam felujo. Město togo jo se we wotpowědnej poziciji jadnotnje [ɔ] ako naddialektalna pisnorěcna warianta pśesajźiło[47], což drje mjazy dolnoserbskeju ludnosću aż do źinsajšnego šyroku akceptancu namakało njejo.

c) *i* → *ě*: Grafem *ě* se w dolnoserbskich dialektach zwětšego realizěrujo ako *ė* abo *e*/*ɛ*, pšir. *źěłaś* [*źėu̯aś, źɛu̯aś*], *měwaś* [*mėu̯aś, mɛu̯aś*], *mrěś* [*mŕėś, mŕeś*] atd. (Faska 1998, 211). W słowach *nimy, nimski* atd., w kotarychž jo se *i* wuměniło pšez *ě* (*němy, němski* atd., glej gorjejce), realizěrujo se *ě* cesćej ako *i* město *ė*.[48] To jo se w młodšej generaciji, kotaraž jo dolnoserbšćinu wětšy part w šuli nawuknuła, pod wliwom pisma zgubowało a město togo *e* abo *ɛ* wugranjało.

d) Etymologiske pisanje w pśikładach ako *wšykny, wšaki, wrota, pcołka, łdgaś* a dr. jo zawinowało sobuartikulowanje prědnego (popšawem nimego) zuka. Na drugem boce se porucyjo pisanje nimych zukow glědajucy na formy *nałdgaś, ze wšyknymi*, žož se wotpowědny zuk artikulěrujo [*nau̯dgaś, zeu̯šyknymi*].

---

[45] M. Nowak-Njechorński jo w swojej wucbnice wugranjanje pśewostajił wužywarjeju, pšir. „Wurjekować móże kóždy kaž zechce" (M. Nowak-Njechorński 1952, 7). – F. Mětšk jo w drugem wudašu Šwjeloweje gramatiki pśikład *hoko* zarědował pod pismikom W (*woko* – w prědnem wudašu pod pismikom H – glej Schwela 1906), ale z pśispomnjenim, aż ma se *w* w takich padach wugranjaś ako „kaum hörbarer Gleitlaut (etwa wie griech. Spiritus asper): *woko* 'Auge', fast wie *oko*" (Šwjela 1952, 3).

[46] Dialektalne poměry se pśedstajiju w Faßke (1964, karta 4) a SRA (13, kap. 19–23). Diferencowanosć mjazy dialektami njewobstoj jano w rozdźělnem wugranjanju, ale teke glědajucy na to, lěc stoj *o* po labialach a b o welarach. Tak wugranja se *o* podwjacornje geografiskeje linije Kosobuz–Bobow–Njabožkojce a w podzajtšnej eksklawje Rogow po welarach a labialach ako [ó], w Myšynje, Wjerbnje, Rubyn, Cazowje a we wot Chośebuza na krotke zajtšo lažecych jsach Barbuk, Most a Janšojce ako [y] a wokoło Chośebuza ako [ɛ]. Napśešiwo tomu wugranja se *o* w Borkowach po welarach ako [ó] a po labialach ako [y], w Smogorjowje, Prjawozu, Turnowje, Drenowje a Drjejcach po welarach ako [ɔ], po labialach ako [ɛ] a podwjacornje wot toś tych jsow a w Brjazynje (pla Chośebuza) po welarach ako [ɔ] a po labialach ako [y]. K fonologiskej interpretaciji pismika *o* po labialach a welarach glej Faßke (1968).

[47] „Wokal *ó* se njepišo a teke njewugranja. Město togo wugranjamy *ɔ* (ako pišomy). Woglědamy *o* ako naddialektalne realizowanje dialektnych *ó, ɛ, y* (*gola* = [gɔla] = 1. *góla*, 2. *gɛla*, 3. *gyla*)." („K dolnoserbskej ortoepiji", w: SKA, AS XIII, 2.D, ł. 89) Zapśěgnjenje grafema *ó* a jogo realizěrowanje po ludowem uzusu do wucby jo dolnoserbska rěcna subkomisija dla tencasneje njerealnosći pśesajźenja wotpokazała „glědajucy na komplikowane wariacije a wšakorake nałožowanje w dialektach" (protokol posejźenja dolnoserbskeje rěcneje subkomisije dnja 3. 6. 1987, w: SKA, AS XIII, 2.A, ł. 143).

[48] Wo zwuženju *ě* → *i* glej Muka (1891, 84)

Su to jano někotare psikłady, kotarež pokazuju na pšeměnjenja we wugranjanju dolnoserbskeje pisneje rěcy wot drugeje połojce 20. stoleša sem.[49] Mimo pomjenjoneje ortografiskeje reformy mam dalšny fakt za głownu zawinu togo wuwišа: nowe nosarstwo pisneje dolnoserbšćiny. W styrźastych a pěšźasetych lětach jo źěl dowojnskeje dolnoserbskeje inteligence wumrěł, druge su po swojom wunuzowanem pšesajźenju w nacistiskem casu pšecej hyšći zwenka Łužyce bydlili a zasej druge su se dopołnje ze zjawnego serbskego žywjenja slědk šěgnuli. Pšez to nastate źěry su w pšiběrajucej měrje Serby z Gorneje Łužyce a Nimce zapłatali. Wětšy źěl nowego nosarstwa jo potakem dolnoserbšćinu ako cuzu rěc nawuknuł, a to zwětšego z pomocu pisma. W tom zwisku ma se wuzwignuś, až su byli teke prědne ceptarje na Serbskej wušej šuli w Chošebuzu[50] a tam wuwucujucej ceptarja serbšćiny z Gorneje Łužyce pochadajuce Serby[51]. Wosebnje J. Frencl jo měł kradu wjeliki pożěł pši pšesajźenju „noweje" ortoepije, kotaraž jo se orientěrowała po pismje. Toś to postupowanje jo po źělu kritiku mjazy ceptarjami na jsach wubuźiło, na pš. jo měł W. Lehmann, tencasny ceptař w Hochozy, wšake diskrepance dla togo z J. Frenclom.[52] Frencl njejo dowolił dialektalne wugranjanje nastupajucy *o* w poziciji po labialach a welarach, ale jano ako *o* [ɔ].[53] To jo teke potrjefiło wokaliske zasajźenje pšed *o* a *u*. J. Frencl jo sebje pominał wugranjanje po pismje, potakem *w* město dialektalnego uzusa (to groni město njenadychanego resp. nadychanego wokaliskego zasajźenja). Procowanje wo naddialektalne wugranjanje, powšyknje płašece za pisnu rěc, jo rozymliwe, glědamy-li na natwař serbskego šulstwa w Dolnej Łužycy po lěše 1945, pšir. k tomu měnjenje Frencla: „Pšisamen kužda wosada a wětša wjas jo měła swoj dialekt, a wukniki, kenž su serbski wuměli, su powědali swoju Borkojsku, Popojsku, Wjerbańsku, Hochosku, Dešańsku, Slěpjańsku, Janšojsku, Grodkojsku abo drugu narěc. A wšaki, tšošku sebjewědobnjejšy wuknik, jo był měnjenja, až jano ‚jogo dolnoserbšćina' jo ta pšawa, originalna a ta ważna warianta. My smy w šuli na wopłěwanje dolnoserbskeje spisneje rěcy, to se rozmějo." (Ch. Brandtowa 1989, 80)

Na pšikłaźe dolnoserbskeje pisneje rěcy se mocny mjazsobny zwisk mjazy pismom a wugranjanim jasnje pokazujo. Ako R. Marti pišo, jo se „drje pšesajźił fonologiski princip, ale tenraz we wopacnem směrje (‚groń tak, ako pišoš')" (Marti 1998, 108). Serbska

---

[49] Na dalšne njedostatki we wugranjanju pokazujo rěcna analyza dolnoserbskich rozgłosowych wusćełanjow, kenž jo H. Faßke w lěše 1987 pšewjadł. Zwěsćił jo njekorektnosći we wugranjanju a intonaciji, zawinowane pšez gornoserbske wobwliwowanje (glej gorjejce *ó–o, w–h*). To nastupajo teke zgubjenje spiwnosći pšed sonorami (kenš jo), wugranjanje prepozicije *w* ako *v* abo *f* (*v Rejkjaviku, f Chošebuzu*) abo pšesunjenje akcenta wot prepozicije na slědujucy substantiw (*po 'smjerśi*). („Rěcna analyza serbskich wusyłanjow Radio NDR", w: SKA, AS XIII, 2.E, ł. 169)

[50] Serbska wuša šula jo se założyła w lěše 1952.

[51] Wobej ceptarja serbšćiny Józef Frencl a Marja Rječkec stej na zachopjeńku podawałej „delnjoserbšćinu, njedźiwajo na to, zo delnjoserbsku rěč hišće sami njewobknježeštaj" (*Serbska šula* 1952, 222). Na zachopjeńku eksistence Serbskeje wušeje šule Chošebuz jo gornoserbšćina hyšći wětšu rolu grała, na pš. jo była gornoserbšćina wuwucowańska rěc we wšych pšedmjatach až na nimšćinu a ruśćinu (glej *Serbska šula* 1952, 222). Akle po casu jo se dolnoserbšćina ako wobchadna rěc dopołnje pšesajźiła.

[52] Po informaciji W. Lehmanna.

[53] Wudawař Šwjeloweje gramatiki jo napśeśiwo tomu wugranjanje spocetnego *ó* (něnto *o*) porucył ako *ou* resp. *oe* (Šwjela 1952, 2). M. Nowak-Njechoński wšak dodajo rozdźělne realizěrowanje pismika *ó* w dolnoserbskich dialektach, njeporucyjo pak žedne za pisnu rěc płašece wugranjanje (glej Nowak-Njechoński 1952, 23).

wuša šula w Chośebuzu jo pśi tom drje jużo togodla nawjedujucu rolu grała, dokulaž su se how pozdźejše nosarje narodnego žywjenja w Dolnej Łužycy wukubłali. Nastała jo „šulska" rěc z wosebnym pśiznamjenim „spelling pronunciation", kotaruž wejsańske serbske luźe wětšy źěl njeakceptěruju a ju cesto zamolnje „gornoserbšćinu" pomjeniju (glej teke Steenwijk 1998).[54]

4. Nejnowše ortografiske a ortoepiske změny w dolnoserbšćinje

Po politiskem pśewroše w lětoma 1989/90 jo se wěcej a wěcej nosarjow pisneje dolnoserbšćiny procowało wo pśipodobnjenje wugranjanja ludowemu uzusoju, a to nic jano w priwatnem, ale teke w zjawnem žywjenju (na pś. w rozgłosu, na zarědowanjach).[55] Pśi tom su wustupowali zmolki, njekonsekwence a njekorektnosći, na pś. **skókaś* a *skocyś* město *skokaś* a *skócyś*, **(h)odaś* město *wódaś* a dr. Cłonki dolnoserbskeje rěcneje komisije su wo tom wobradowali, wšake mjeńše ortografiske pśeměnjenja pśizwoliś, aby se dojśpiło woblažcenje pśi nawuknjenju korektnego wugranjanja. Tak jo se rěcna komisija za pśeměnjenje pismika *ś* do *ś* w słowach typa *klatśkotaś* → *klatśkotaś* a teke w słowje *kśebjat* → *kśebjat* a za pisanje *bergarski* město doněntejšnego (po gornoserbskem) *byrgarski*. W toś tom zwisku su se cłonki na wotnowjenje pisanja *nimy, nimski, źiśi* atd. dojadnali (glej *Nowy Casnik* 1995, nr. 12). Ortografiske pśeměnjenje *ě* → *i* jo wubuźiło mocnu kritiku nic jano z boka někotarych Dolnoserbow, ale wosebnje z boka někotarych Gornoserbow (glej mj. dr. w *Rozhlaźe* 1995, b. 362 sl.; 1996, 160).[56]

Diskutěrowali su w slědujucych mjasecach wo tom, lěc goźi se pismik *ó* zasej zawjasć, *w* pśed *o* a *u* pśez *h* substituěrowaś abo spocetnu wašnju wobznamjenjenja měkich konsonantow zasej wužywaś.[57] Na kóncu jo se rěcna komisija na to dojadnała,

---

[54] Wobtwarźenje, aż pšawopisna reforma sama jo zawinowała wotcuzbnjenje pisneje dolnoserbšćiny wot ludoweje rěcy a aż zawjeźenje pomocnego znamuška *ó* do šulskich knigłow jo wjadło k stupajucej licbje wobźělnikow na šulskej serbšćinje (glej *Nowy Casnik* 2000, nr. 1), drje njewotpowědujo realiśe. Fakt jo, aż jo cełkowne wuwiśe pisneje dolnoserbšćiny po lěśe 1945, wosebnje jeje leksikaliska wutwaŕ a slawizacija (pśir. Faska 1998, 249 sl.), podpěrało naspomnjone wotcuzbnjenje. Licba wobźělnikow na šulskej serbšćinje pak jużo wot šulskego lěta 1991/92 konstantnje stupa (pśir. Geske/Schulze 1997, 158).

[55] Procowanja dolnoserbskeje inteligence wo pśibliženje pisneje k ludowej rěcy stoje za mojim zdaśim we wuskem zwisku z powšyknym emancipowanim Dolnoserbow napśeśiwo Gornoserbam w źewjeśźasetych lětach 20. stoléśa. To se mjazy drugim wotbłyšćujo w zesamostatnjenju Domowinskeje župy „Dolna Łužyca z. t.", kenž njejo wěcej w swojich rozsuźenjach wotwisna wot Budyšyńskeje „centrale". Jasna pokazka jo oficialne dwojotne pomjenjenje w nimskej rěcy „Sorben/Wenden" resp. nimske pomjenjenje „Wendisches Haus", „Wendisches Museum" a dr. Teke pjerwjejšna dolnoserbska subkomisija Serbskeje rěcneje komisije ma wot swojogo wotžywjenja w lěśe 1993 sem samostatnosć, což jo wosebnje za wuspěšne pśesajźenje ortografiskich pśeměnjenjow rozsudne było.

[56] Možomy to cesćej wobglědowaś, aż wuwołaju ortografiske pśeměnjenja emocionalnje zabarwjone diskusije, w kotarychž se pśigłosowarjam takeje reformy wumjatujo „łamanje z kulturu" a „tšuśe tradicijow" (Küppers 1984, 202). Cela problematika se samo politizěrujo (pśir. wumjatowanje separatizma w *Rozhlaźe* 1995, 324 [363]). Aktualne paralele wiźimy w diskusijach dla pšawopisnych změnow w nimšćinje.

[57] Pominanje za dwojotnym wobznamjenjenim měkich konsonantow jo wot zachopjeńka sem jano wot małego źěla cłonkow rěcneje komisije wujšło. Togodla njejo se žednje wo tom we wětšem kontekśe diskutěrowało.

pismik *ó* ako pomocne znamuško zawjasć,[58] ale jano w gramatikach, słownikach a wucbnicach (glej protokol posejźenja Dolnoserbskeje rěcneje komisije z dnja 9. 3. 1996[59]). Rownocasnje deje se ceptarje wo to procowaś, wuknikow wugranjanje wucyś, kenž se wěcej po maminorěcnej realizaciji orientěrujo. Na slědujucych posejźenjach su se członki rěcneje komisije z tym zaběrali, ortografiske a ortoepiske pšawidła nastupajuce pismik *ó* formulěrowaś. Rěcna komisija porucujo wugranjanje pismika *ó* w šulskej wucbje ako [y]. Z togo jo spoznaś, aż jadna se pśi noworědowanju teke jano wo wěsty kompromis. To pak njejo žeden źiw, glědamy-li na komplikowane poměry w dolnoserbskich dialektach (glej pśispomnjeśe 46). Wot dialektalnego uzusa se wotchylijo teke dojadnanje *ó* pśed *ł* njedowoliś, ale jano *o* (potakem *wołaś, woł*). Mimo togo eksistěrujo wjele wuwześow, žož se w *ó*-poziciji jano *o* realizěrujo (to nastupajo wosebnje młodše nimske požyconki (*bona, borta, mordaŕ*) a internacionalizmy (*moderny, monitor, botanika*).

5. Zespominanje

Zespominajucy cu wuzwignuś, aż jo była powojnska myslicka zawjeźenja jadneje serbskeje rěcy a z tym zwisujuce pśemyslowanja wo zjadnośenju gorno- a dolnoserbskego pšawopisa zasadnje legitimna. Glědajucy na historiske wuwiśe a rozdźělnej rěcnej a narodno-kulturnej situaciji pak jo było to pśedewześe njerealistiske a – ako jo se wopokazało – teke njerealizujobne. W gornoserbšćinje jo se radikalna pšawopisna reforma z boka angažowanych Serbow wotpokazała; jano někotare mjeńše pšawopisne a gramatiske pśeměnjenja su se zwopšawdnili. Napśeśiwo tomu su se w lěše 1949 zawjeźone pšawopisne změny w dolnoserbšćinje, służece pśibliženju ku gornoserbšćinje, wobchowali a to pśeśiwo protestoju Dolnoserbow. Woni su se jano pśeśiwo radikalnej reformje z lěta 1952 wuspěšnje woboraś mogali. Dolnoserbska pšawopisna reforma jo se na wugranjanje pisneje rěcy wustatkowała (spelling pronunciation). Tomu jo se pśitowaršyła jeje mocna leksikaliska wutwaŕ. Wšykno to gromaźe, a nic j a n o pšawopisne pśeměnjenja, jo rozdźěl mjazy pisneju a ludoweju rěcu dalej powětšyło a prestiž dolnoserbskeje pisneje rěcy na jsy wosłabiło.

Mjaztym su nowe generacije wotrostli, kenž njejsu dolnoserbšćinu južo doma nawuknuli, ale pśedewšym w šuli. Wone nowe nosarje su pisnu rěc na swoju wašnju formowali a nowa ortografiska tradicija jo se pśesajźiła. Wotnowotna radikalna ortografi-

---

[58] Wobznamjenjenje *ó*-pozicije markěrujo awtomatiski, gdy ma se pśedchadajucy *w* ako *w* abo *h* (resp. ako njenadychane wokaliske zasajźenje) artikulěrowaś: Pśed *ó* wostanjo *w*, pśed *o* se realizěrujo nadychane/njenadychane wokaliske zasajźenje. Weto wužywaju někotare awtory pśidatnje wosebne znamuško za nadychane/njenadychane wokaliske zasajźenje a to po dwojakej wašni: „w̲“ (glej Hannusch 1998) abo „ŵ“ (glej Petrik 1997). – Wot towaristwa *Ponaschemu* w decembrje lěta 1999 wudane „Serske łopjeno“ wužywa swojski pšawopis: Teksty su šišćane w šwabachskem a łatyńskem pismje. Měke konsonanty jadnotnje pśez jotěrowanje wobznamjeniju a w šwabachskem pismje wužywaju město pismika *ě* pismik *é*.Wužywaju pismik *ó* a město *w* pśed *o* a *u* pismik *h* po pśikłaźe dolnoserbskego pšawopisa do lěta 1949, což wudawarje wobkšušiju z tym, aż pismik *ŵ* „njenamakaš na computerowej tastaturje“ (glej *Serske łopjeno* = *Wendisches Blatt*, Beilage in der grünen Heimatzeitung *Der Märkische Bote*, 22. 12. 1999). Wopšawdu pak pomjenjone towaristwo njeakceptěrujo pšawopisnu reformu 1949–1952: „PONASCHEMU [njejo] wobjadne z reformu pisneje dolnoserbšćiny w lěše 1959 [sic!]“ (*Nowy Casnik* 2000, nr. 1).

[59] Pomjenjony protokol awtorce pśedłaży.

ska reforma, to groni negacija celeje reformy z lět 1949 do 1952, by zasej woznamjeniła łamanje z tradiciju. Nĕntejšne rĕdowanje – pisaś tak, powĕdaś znak – jo drje wĕsty kompromis, ale z nim goźi se żywy byś, což praksa w slĕdnych lĕtach dopokazujo.

Žrĕdła

Serbski kulturny archiw (SKA)

AS XIII, 2.A: Dolnoserbska podkomisija. Pśepšosenja, zapiski zmakanjow DSRK.

AS XIII, 2.D: Dolnoserbska podkomisija. Rĕcywĕdne materiale DSRK.

AS XIII, 2.E: Dolnoserbska podkomisija. Analyza źĕłabnosći SRK, rĕcne analyze a honorarne dogrona.

D II, 5.1, D I, źĕl 4: Domowina 1945–1949. Personal Domowiny, sobuźĕłaśerje a kooperanty: S do Ž.

D II, 1.6.C: Domowina 1945–1949. Protokole posejźenjow.

D II, 2.7.A: Domowina 1945–1949. Serbski pšawopis, rĕcnokubłanske plany a zarĕdowanja,

ISL X, 5.D: Wotźĕlenje rĕcywĕda. Procowanja wo dolnoserbšćinu 1950–1959.

N V, 17.F: Zawostajeństwo R. Jenča: Komisija za rĕdowanje dolnoserbskego pšawopisa.

MS I, 13.B: Towarišnostne akty a zbĕrki manuskriptow: Nastupnosći Wĕdomnostnego wotźĕlenja Domowiny (Maćicy Serbskeje), 1949–51.

MZb XI, 7.A: Zbĕrki rĕcywĕdnego charaktera. Mitašowe pśedźĕła k dolnoserbskemu słownikoju: 1. Pšawopisne pšašanja 1951–1952.

ZM XXX, 3.D: Zawostajeństwo Michała Nawki. Rĕcywĕdne źĕło: Gornoserbski pšawopis, Narazenja k pšawopisnemu pśibliženjeju gorno- a dolnoserbšćiny, 1946.

ZM XXXV, 13.E: Zawostajeństwo B. Šwjele. Rĕcywĕdne źĕła: „Wo wurjekowanju delnjoserbskeho ó".

ZM XLI, 7.G: Zawostajene mjeńše fragmenty. Jordan, Karlo 1905–1967: Listy B. Šwjele K. Jordanoju 1946–1947.

Serbski muzej Chośebuz (SMC)

SL–874 G/2: Kurze Klarlegung zur Gründung eines Landesvorstandes der Domowina in Brandenburg für die Niederlausitz (awtobiografiske dopomnjeńki W. Arndta).

Literatura

Brandtowa, Ch. (wud., 1989): *Ako smy chopili ceptariś.* Budyšyn.

Faska, H. (red., 1998): *Serbšćina – Najnowsze dzieje języków słowiańskich.* Opole.

Faßke, H. (1964): *Die Vetschauer Mundart.* Bautzen.

Faßke, H. (1968): „K fonologiskej interpretaciji *o po labialach a welarach w delnjoserbskich dialektach." W: *Sorabistiske přinoški k VI. mjezynarodnemu kongresej slawistow w Praze 1968.* Budyšin, 7–19.

Faßke, H. (1984): „Die Sprachpolitik M. Hórniks. Ein Beitrag zur Geschichte der sorbischen Schriftsprachen." W: *Wiener slawistischer Almanach,* 13, 47–61.

Fryco, J. B. (1796): *To Bóže Pismo Starego Testamenta, kótarež do teje serskeje Rĕci, ak se hokoło Chośobuza namakajo, jo pśestawił a dał śišćaś ....* Chośobuz.

Geske, A.; Schulze, J. (1997): „Das Sorbische als Minderheitensprache. Darstellung einiger Probleme des Spracherwerbs." In: J. Erfurt; A. Redder (Hrsg.), *Osnabrücker*

Beiträge zur Sprachtheorie. Bd. 54, Spracherwerb in Minderheitensituationen. Dresden, 128–164.

Hannusch, E. (1998): *Niedersorbisch praktisch und verständlich.* Bautzen.

Hauptmann, J. G. (1761), *Nieder-Lausitzsche Wendische Grammatica.* Fotomechanischer Neudruck, hrsg. von H. Faßke, Bautzen 1984.

Hórnik, M. (1862): „Wo 'ó' w delnjoserbšćinje." W: *Časopis Maćicy Serbskeje*, 15, 111–113.

Hórnik, M. (1868): „Delnjołužiska pokazka w nětčišim porjedźenym prawopisu." W: *Časopis Maćicy Serbskeje*, 21, 117–121.

Hórnik, M. (1869): „Wudospołnjenje delnjołužiskeho prawopisa." W: *Časopis Maćicy Serbskeje*, 22, 42–44.

Hórnik, M. (1880): „Wutworjenje našeje spisowneje rěče a jeje zbliženje z delnjoserbskej." W: *Časopis Maćicy Serbskeje*, 33, 155–164.

Hórnik, M. (1883): „Kóncowki -eho, -emu, -oho, -omu." W: *Časopis Maćicy Serbskeje*, 36, 132–135.

Jenč, R. (1948): „Chcemy-li jednotnu serbšćinu?" W: *Nowa Łužica,* nr. 4–5.

Küppers, H.-G. (1984): *Orthographiereform und Öffentlichkeit.* Düsseldorf.

Marti, R. (1990): *Probleme europäischer Kleinsprachen. Sorbisch und Bündnerromanisch.* München.

Marti, R. (1998): „Wuwiše dolnoserbskego pšawopisa w 20. stoléšu." W: *Языки малые и большие... In memoriam acad. Nikita I. Tolstoi.* Tartu, 99–110.

Mucke, E. (1891): *Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache. Mit besonderer Berücksichtigung der Grenzdialecte und des Obersorbischen.* Leipzig.

Norberg, M. (1996): *Sprachwechselprozeß in der Niederlausitz. Soziolinguistische Fallstudie der deutsch-sorbischen Gemeinde Drachhausen/Hochoza.* Uppsala.

Nowak, H. (1996): „Dolnoserbska rěc a dr. Mětšk." W: *Rozhlad*, 46, 178–179.

Nowak-Njechorński, M. (1952): *Wuknimy dolnoserbski. Krótki kurs delnjoserbšćiny za hornjołužiskich Serbow.* Budyšin.

Nowotny, P. (1995): „Přispomnjenja k Mětškowej spisownej reformje delnjoserbšćiny." W: *Rozhlad*, 45, 321–322.

Petrik, H. (1997): *Słownick za dolnoserbske šule. Wugranjanje. Tabele.* Budyšyn.

Pohončowa, A. (1999): „Pšinosk J. B. Tešnarja ku skšušenju dolnoserbskeje pisneje rěcy w drugej połojce 19. stoléša." W: *Rozhlad*, 49, 58–62.

Schuster-Šewc, H. (1959): „Sprache und ethnische Formation in der Entwicklung des Sorbischen." W: *Zeitschrift für Slawistik*, 4, 577–595.

Schwela, G. (1906): *Lehrbuch der niederwendischen Sprache.* Erster Teil: Grammatik, Heidelberg.

SRA 13 = *Serbski rěčny atlas 13. Synchronische Phonologie.* Bearb. von H. Faßke. Bautzen 1990.

Steenwijk, H. (1998): „K nimskima słowkoma *wendisch* a *sorbisch*." In: *Rozhlad*, 48, 270–274.

Šwjela, B. (1896): „Kak pišomy změkńeńe samozukow a palatalne ‚r' w delnoserbšćińe?" W: *Časopis Maćicy Serbskeje*, 49, 29–33.

Šwela, G. (1903): „Někotare pšawidła za dolnoserbski pšawopis." W: *Časopis Maćicy Serbskeje*, 56, 23–37.

Šwjela, B. (1952): *Grammatik der niedersorbischen Sprache.* 2. Auflage, bearb. und hrsg. von F. Mětšk, Bautzen.

Šwjela, B. (1953): *Deutsch-niedersorbisches Taschenwörterbuch.* Bearbeitet von A. Mitaš, Bautzen.
Völkel, P. (1962): „Die Kodifikation der obersorbischen Orthographie." Leipzig (disertacija).

Přidank

ISL X, 5.D, ł. 14 [wobkšušony wotpis dnja 15.2.1951]

Bautzen, den 14.2.1951

Erklärung

Die am 14.2.1951 in Bautzen versammelten Vertreter der sprachwissenschaftlichen Kommission des Sorbischen Volksbildungsamtes einschließlich der Herren Pfarrer H. Noack und Lattke aus der Niederlausitz fassten folgenden Beschluss:
Im Hinblick darauf, dass seit 2 1/2 Jahr die Veränderungen aus dem Jahre 1949 in Drucken und Schriften bereits durchgeführt werden, sollen aus praktischen Gründen diese vier grundsätzlichen Veränderungen auch weiterhin Gültigkeit behalten.
Die beiden die Niederlausitz vertretenden Herren legen Wert darauf, dass dem wissenschaftlichen Mitarbeiter der Akademie der Wissenschaften Herrn Schall aus den bisherigen Unstimmigkeiten keine Schwierigkeiten entstehen. Herr Schall hat diese Stellung auf Grund der Informationen durch die beiden Herren beziehen müssen. Diese Übereinstimmung bezieht sich zunächst grundsätzlich auf die praktische Kulturarbeit im Niedersorbischen.

gez. Herbert Nowak
Pfarrer

gez. Michael Nauke
Vorsitzender

Aus taktischen Gründen:
gez. Lattke

gez. Rudolf Jentsch
Sekretär

gez. P. Wowčerk

gez. Dr. Alfred Mietzschke
als Bearbeiter der Schwelaschen Gramm.

gez. P. Wićaz

gez. M. Nowak

*

ISL X, 5.D, ł. 15 [wotpis]

1. Komisija zjedna so na to, zo so w delnjoserbšćinje město smužkowanja konsekwentnje přewjedźe jodowanje.
2. Woznamjenjenje zmjechčenja pismikow b, p, m, w, r přez smužku spadnje nimo n.
3. Za hornjo- a delnjoserbšćinu maja so za smužkowanje pismika n krute prawidła postajić.
4. Dotalny pismik ś, kiš je nastał za st. słow. r, pisamy před mjechkimi samozynkami i, e, ě jako ř.
5. Dotalne ś ze st. słow. t pisamy ć.

6. Dotalne ź ze st. słow. d pisamy dź.
7. Hornjoserbske h ze st. słow. g pisa so jako g.
8. Kóncowka w słowjesu II. rjad. -nyć pisamy kaž zdźěla do l. 1900 -nuć.

W Budyšinje, dnja 7.7.1952

Nowotny
Dr. Mětšk
Farar Nowak z Delnjeje Łuž.
Richard Lejnik z Choćebuza
Dobrucky
Měrćin Nowak
R. Jenč

*

ISL X, 5.D., ł. 32

Posedźenje dla noworjadowanja a zjednorjenja delnjoserbskeho prawopisa dnja 2.12.1952 9.00 hodź. w Choćebuzu (na sekretariaće Domowiny).

Přitomni: Z Delnjeje Łužicy: farar Nowak z Fünfeichen, Korla Jórdan, Fryco Latk, wučerka Hanka Hoškoje [sic!] ze Žylowa, Richard Lejnik z Choćebuza, wučerka na Serb. wyšej šuli w Choć. Marka Rječkec, sekretar Domowiny Funka; z Instituta za serb. ludospyt dir. Pawoł Nowotny a R. Jenč.

Přitomni wujednachu so na tole:
W posedźenju z dnja 7.7.1952 namjetowane přeměnjenja (ć město ś, dź město ś [sic!], ř město ś, na słowjanske r před mjechkimi samozynkami) spadnu. Zasadnje wostanje dotalny (Swělowy) prawopis, ale ze sćěhowacymi přeměnjenjemi:

1) Nadych na słowjanske „o" a „u" na spočatku słowa woznamjenja so (kaž w Mětškowej gramatice) a „w" a nic „h" (wokno, wucyś – nic: hokno, hucyś).
2) Zasada, zo so „ě" w słowjesach jeno pod přizwukom piše, zo pak tole „ě" w kompositach, iteratiwach a frekwentatiwach, hdźěž njeje pod přizwukom, do 'e přeměnja, spadnje. Hdyž ma jednore słowjeso (verbum simplex) „ě", wostanje „ě" w kompositach, iteratiwach a frekwentatiwach (tak hižo w Mukowym słowniku, na př.: přěś – zapřěś, zaprěwaś, zapěraś).
3) Zmjechčenje suzynkow so dale njewoznamjenja z čarku kaž dotal, ale přez jotowanje kaž w hornjoserbšćinje (žywjenje, nic: žyweńe).
4) Woznamjenjenje mjechkosće suzynkow na kóncu słowa spadnje. Wostanjetej pak, „ń" a „ŕ" a to w tychle padach:
   a) ń wostanje na kóncu słowa (koń, ale gen. konja), dokelž so jasnje słyši. Ze samsneje přičiny wostanje ń před suzynkom abo suzynkami znutřka słowa (końc).
   b) ŕ wostanje na kóncu słowa, dokelž so tam (hinak hač w hornjoserbšćinje) hišće jasnje słyši (farař, ale gen. fararja). Před suzynkom abo suzynkami, znutřka słowa so ŕ hižo njepiše, dokelž so tam hižo njesłyši a by było jeno filologiske znamješko (farařka [sic!], nowinarstwo, pjekarnja – nic: farařka, nowinařstwo, pjekařńa).

R. Jenč